

TÜRKİYE'DE UYGUR TOPLUMU: TARİHİ SERÜVENİ, SORUNLARI VE TALEPLERİ

Amine Tuna Ertürk

İNSAMER

İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Ertürk, Amine Tuna, "Türkiye'de Uygur Toplumu: Tarihî Serüveni, Sorunları ve Talepleri", Araştırma 87, İNSAMER, Kasım 2018.

Araştırma 87

"Ben, 17 Eylül (1949) ve İsa (Yusuf) Alptekin 20 Eylül'de Urumçi'yi terk edip 100'e yakın meslektaşımızla beraber Kaşgar'a geldik ve Hint topraklarına sığınmaya karar verdik. Komünistler mahalli hükümet makamlarına bizi yakalamaları için emirler göndermiş, tehlike bizi çevirmişti... Ekim ayının ortalarında Kargalık'tan yola çıkarak 1.000'e yakın göçmenle birlikte yürümeye başladık. 31 Ekim'de hudut muhafız askerlerinin kışlasının önüne geldik. Bu istihkâmdaki Çin askeri bizi yakalamak için emir almış ve ciddi tertibat kurmuş bulunuyordu. 1 Kasım'da Alptekin'i ve bir gün sonra da beni yakaladılar. Ellerimizi bağlayarak çok soğuk bir ambara hapsetteler... Sancu'da bizi bir başka bölük teslim aldı. Bu bölü-

ğün kumandanı olan subay bize karşı çok yumuşak davranıyordu. Subayla anlaştık. Alptekin, ben ve üç adamımız 15 Sontesrin (Kasım) gecesi Sancu'dan kaçarak iki gün yürüdükten sonra ailelerimizi bekledik. Bir gün sonra onlar geldiler. Ailelerimizle birlikte büyük bir kafile olarak yola çıkmamızı tehlikeli gördük. Zavallı aileleri Allah'a bırakıp yola çıktık. Beş günlük tehlikeli yol önümüzdeydi. O müthiş yolları gece gündüz yürüyerek üç günde geçtik. Açlık, soğuk ve sefalet içinde yürüdük... Yakasını kurta- rıp kaçabilen diğer muhacirlere yetiştik. Ekserisini atları ölmüş ve aç kalmış bulduk. Birçoklarının elleri ayakları donmuş veya bozulmuş bir hâldeydi. Bu hâller içinde 11 Aralık'ta Hindistan'ın hudut şehri Ladak'a

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

vasıl olduk... Bu yolda açlık ve soğuktan 65 kişi ölmüş, 55 kişinin el ve ayakları donarak kopmuştu. Ayakları donmuş hâlde bulunanların içinde (İsa Yusuf) Alptekin'in bir oğlu ve bir küçük kızı da vardı. Zavallı kız, derdiyle sonradan vefat etti.”¹
(Mehmet Emin Buğra, 1952)

Muhacerat anıları bu satırlarda hayat bulan İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra, Komünist Çin ordusu Türkistan topraklarına ilerlediği sırada güçlerinin karşı koymaya yetmeyeceğini düşünüp hicret kararı alan Uygur münevverlerdendir. Bu iki şahsiyet Komünist Çin ordusunun Uygur şehirlerini bir bir teslim aldığı 1949 yılının sonbaharında Kaşgar'da bir araya gelirler. 21 Ekim'de yanlarında aile üyeleri ve yüzlerce kişiyle birlikte en emniyetli çıkış noktası olan Hindistan sınırı üzerinden meşakkatli bir yolculuğa koyulurlar. Dondurucu iklim şartlarında engebelerle dolu zorlu bir dağ yolunu aşmayı gerektiren bu yolculuk, 852 kişiyle başlar. Kafilde açlık ve soğuktan hayatını kaybedenler olur. Sonunda kafilden geriye kalan 798 kişi Keşmir'in Ladak kentine ulaşır.²

1952 yılına geldiğinde aynı güzergâhtan Keşmir, Pakistan ve Hindistan'a ulaşan Kazak ve Uygur muhacirlerin sayısı binleri bulmuştur. Uygurlar, dinî ve kültürel olarak yabancılaşma çekmeyecekleri ve millî kimliklerini muhafaza edebilecekleri kalıcı bir vatan arayışındadırlar. İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra muhacirlere sığınma hakkı tanınması için Hindistan, Afganistan, Mısır, Suudi Arabistan ve Türkiye'de resmî makamlarla pek çok temasta bulunur. Uğraşları sadece Türkiye'de sonuç verir ve sığınma talebinde bulunan 1.850 kişilik kafiye Türk makamlarınca iskânlı sığınma hakkı tanınır. Kazak ve Uygurlardan oluşan bu ilk kafiye Konya İsmail, Niğde Altayköy, Nevşehir (Aksaray), Kayseri Develi, Manisa Salihli ve İstanbul'a yerleştirilir.³

1960'ların ilk yıllarında Afganistan, Keşmir ve Pakistan'a göç etmiş 600'ün üzerinde Uygur ise bu ülkelerde kendilerine vatandaşlık hakkı tanınmadığı için Çin'e iade edilme tehdidiyle karşı karşıya kalır. Bu muhacirler, sosyal olarak da hiçbir devlet yardımından faydalanamamışlardır. Bu insanların önemli bir kısmının ilk isteği yine Türkiye'ye yerleşmek yönünde olur. Bu ikinci göç dalgasında muhacirlerin bir kısmı kendi imkânlarıyla bir kısmı da Türk hükümetinin ya da Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) çabalarıyla Türk topraklarına ulaşır. Türk hükümeti, soydaşları olarak kabul ettiği bu muhacirlere ev, tarım faaliyetleri için arazi ve ticari amaçlı sermaye yardımında bulunur. 22 yaşına ulaşmış Uygur gençleri askerlik vazifelerini yerine getirmek üzere orduya alınır.⁴ Muhtelif illerde Türkistan köyleri ve mahallelerinin ortaya çıkmasıyla Türkiye'de Uygur toplumunun çekirdeği oluşur.

Üçüncü kitlesel göç dalgası Mao'nun ölümünden sonra Çin'in dünyaya açıldığı 1970'lerin ikinci yarısında yaşanır. Ancak bu sefer Türkiye ile Çin arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Türkiye'de sayıları artan, kamuoyunda görünür-lük kazanan Uygur toplumu, Çin için bir rahatsızlık kaynağı olmaya başlamıştır. Ticaret, eğitim ya da hacca gitme gibi amaçlarla pasaportlarıyla ülkeden çıkabilenlerle vizeli ya da vizesiz Orta Asya ülkelerine göç edip oradan da Türkiye'ye ulaşan Uygurlar, muhacir olarak Türkiye'de kalır. Çin'in sınır geçişleri üzerindeki kontrollerinin zayıfladığı Afganistan ve Pakistan'dan da onlarca muhacir ülkeden çıkış yapar. Bu yıllarda BMMYK bu muhacirlerin Türkiye'ye ulaşması noktasında kolaylaştırıcı bir vazife görür. Resmî bir istatistiki bilgi olmamakla birlikte bu yıllarda Türkiye'ye gelen Uygur muhacirlerin

sayısının en az 50.000 civarında olduğuna yönelik çeşitli tahminler vardır. Bunların bir kısmı Türkiye’de yerleşmeyi seçerken önemli bir kısmı da Avrupa ve ABD başta olmak üzere farklı ülkelere göç eder.⁵ Sovyetlerin dağılmasından sonra Kazakistan’ın bağımsızlığını kazanması, Türkiye’deki Kazaklar için sevindirici bir gelişme olur ve Uygurlarla birlikte gelenlerin önemli bir kısmı anavatanlarına geri döner.

Siyasi Liderlik ve Propaganda

Her ikisi de 1901 doğumlu olan İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra önce Çin sınırları içerisinde, daha sonra Afganistan’da sürgünde, sonrasında ise muhaceratta Hindistan ve Türkiye’de, Doğu Türkistan davası için omuz omuza çalışmışlardır.

Hotenli Mehmet Emin Buğra belagati kuvvetli bir müderris ve din âlimidir. 1933’te Kaşgar’da kurulan ve üç ay içerisinde dağılan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti’nin Başkomutanı unvanını taşımıştır. 1945’te de Çinli ve Uygur unsurların bir arada bulunduğu, Milliyetçi Çin Partisi’ne (*Guomindang*) bağlı olarak kurulan eyalet hükümetinde bayındırlık bakanlığı ve başkan yardımcılığı görevine getirilmiştir.

İsa Yusuf Alptekin ise Kaşgar, Yengisar doğumlu olup hem Türk (Uygur) hem Çin okullarında eğitim görmüştür. Bir süre Türkçe öğretmenliği yapan Alptekin, tercüman olarak da memuriyette bulunmuştur. 1930’lu yıllarda Guomindang ve lideri Çan Kay Şek (Chiang Kai Shek) nezdinde Uygur bölgesine özerklik verilmesi için çeşitli temaslarda bulunan İsa Yusuf Alptekin, bu girişimleri üzerine siyasi çevrelerde tanınırlık kazanır. Alptekin, 1945’te de yeni kurulan Uygur bölgesi eyalet hükümetinin genel sekreterliğine getirilir.

Ancak 1949 yılında Komünist Parti’nin Çin iç savaşından muzaffer çıkmasıyla Buğra ve Alptekin’in milliyetçi Guomindang kadrolarıyla birlikte teslim olmaları istenir. Bunun üzerine onlar, teslim olmak yerine dava arkadaşları ile birlikte göç etmeyi seçerler. Buğra 1951’de, Alptekin 1954’te yukarıda bahsi geçtiği üzere trajedilerle dolu uzun bir yolculuğun ardından Türkiye’ye yerleşirler ve buradaki Uygur toplumunun *de facto* siyasi liderliğini üstlenirler.

Türk toplumu, toplumsal dayanışma ve sorumluluk duygusu gereği muhacirlere kucak açsa da Türkiye, hükümetler düzeyinde Uygur siyasi liderlerin milliyetçi ve bağımsızlık yanlısı söylemlerine -Komünist Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşu öncesinde de geçerli olmak üzere- mesafeli bir duruş sergilemiştir. Bununla birlikte Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin gibi, Uygurlar nezdinde büyük saygı ve kabul görmüş siyasi figürlerin, Uygur toplumunun dünya devletleri tarafından tanınırlığını sağlama hedefiyle resmî makamlar ve sivil toplumla sürdürdükleri çalışmalara müsaade etmiş, Uygur muhacirlerin medya ve sivil toplum kanalları vesilesiyle seslerini dünyaya duyurabildikleri bir hareket alanı sağlamıştır. Türkiye’nin Uygur toplumu için en önemli faaliyet merkezi olduğu bu yıllarda, bu iki ismin devlet başkanları, hükümetler, uluslararası organizasyonlar, basın ve akademi dünyası nezdinde çok önemli çabaları olmuştur. 1960’ta Yeni Delhi’de ve 1965’te Mogadişu’da düzenlenen Afrika-Asya konferanslarına, 1961’de İslam Ülkeleri Bağdat Konferansı’na, 1963’te Mekke’de İslam Konferansı’na, 1964’te Karaçi’de Dünya İslam Kongresi gibi muhtelif uluslararası toplantılara da katılan İsa Yusuf Alptekin, İslam ülkeleri liderlerine Uygur bölgesi ile ilgili ortak hareket etme çağrısında bulunmuştur.

1965'te Mehmet Emin Buğra'nın vefatından sonra Alptekin, 1995'te 90 yaşında ölümüne kadar 30 yıl boyunca Türkiye'de Uygur toplumunun yegâne lideri olarak kabul görmüştür.

Buğra ve Alptekin'in Uygur meselesine uluslararası bir tanınırlık kazandırma hedefleri yanı sıra hem Türkiye içinde hem de farklı ülkelerde dağılmış durumda olan Uygurların toplumsal ve kültürel kimliklerinin muhafaza edilmesi için, özellikle 1933'te Kaşgar'da ve 1944'te Gulca'da kurulan kısa süreli Doğu Türkistan cumhuriyetlerinden ilham alan ideallerin canlı tutulması ve Uygur kültür ve dilinin tanıtılması gibi amaçlar doğrultusunda da çalışmaları devam etmiştir. Bu noktada Türkiye'de dernek ve vakıf kurma; kitap, dergi, tercüme eserler yayınlama; konferanslar, salon programları vb. ilmî ve kültürel etkinlikleri tertip etme ve bağımsız Doğu Türkistan idealini paylaşan sosyal ağlar kurma gibi çalışmalara da öncülük etmişlerdir.⁶

Türkiye'deki Uygur toplumu, düzenli himaye ve destekten mahrum olmakla birlikte hem Doğu Türkistan davasını anlatmak hem de muhaceratta yaşayan Uygurların sorunlarına çözüm üretmek için pek çok dernek ve vakıf kurmuştur. Bunların ilki 1960 yılında kurulan Doğu Türkistan Göçmenler Cemiyeti'dir. Daha sonra Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği (Kayseri, 1989-2007), Doğu Türkistan Vakfı⁷ (İstanbul, 1976-2007), Doğu Türkistan Dayanışma Derneği (1993-2006) olmak üzere pek çok sivil toplum kuruluşu sınırlı insan gücü ve kaynakla faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dernek ve vakıflar yayım çalışmalarına da önem vermiştir. Bu amaçla *Türkistan*, *Gökbayrak*, *Doğu Türkistan Haber Bülteni*, *Doğu Türkistan'ın Sesi*, *Yeni Türkistan* gibi süreli yayınlar ve Doğu Türkistan'ın tarihî

ve siyasi durumunu inceleyen muhtelif kitap çalışmaları hazırlanarak Türk kamuoyunda Doğu Türkistan bağımsızlık talebinin canlı tutulması noktasında önemli katkılar sağlanmıştır. Doğu Türkistan Maarif ve Dayanışma Derneği (İstanbul, k. 2006), Uygur Akademisi (İstanbul, k. 2009), Satuk Buğra Han İlim ve Medeniyet Vakfı, Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği hâlen aktif olarak faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinden bazılarıdır. Medya ayağında ise İstanbul'da 2009'da kurulan ve internet üzerinden yayın yapan *İstiqlal TV* ve bağlı kuruluşu *Turkistan Press* vardır. Bu yapı, günümüzde Türkiye'de yaşayan Uygur toplumunun basın-yayın alanındaki en önemli iletişim kanalıdır.

Türkiye-Çin İlişkilerinde Uygur Faktörü

Türkiye ve Çin arasında resmî temaslar 1971 yılında başlamıştır. Ekonomi, turizm, askerî ve kültürel alanlarda iş birliği arzusu karşılıklı olarak dile getirilse de iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler 1990'lı yıllara kadar ivme kazanmamıştır. 1990'da Kaşgar Barın Ayaklanması akabinde Türk topraklarındaki Uygur toplumunun propaganda faaliyetlerinin görünürlüğünün artması; İsa Yusuf Alptekin'in Uygur toplumunun lideri olarak 1991 yılında dönemin başbakanı Süleyman Demirel ve 1992'de de Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından kabul edilerek taltif edilmesi, 1995'te Sultanahmet'te İsa Yusuf Alptekin adına cumhurbaşkanı, başbakan ve meclis başkanının katılımıyla düzenlenen devlet töreniyle bir park ve anıt açılması gibi gelişmeler ve Türkiye'nin Uygur toplumuna hamilik eden tutumu, Çin nezdinde ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Türkiye doğrudan hedef alınmamakla birlikte Türkiye'deki Uygur toplumu ve İsa Yusuf Alptekin Sinjang

Uygur bölgesinde ayrılıkçı faaliyetlere destek verdikleri ve kışkırttıkları gerekçesiyle sık sık Çinli liderlerin ve devlet medyasının hedefi olmuştur. Bu açıdan 1991-2000 yılları arasında Çin'den Türkiye'ye bakanlar düzeyinde diplomatik ziyaret gerçekleştirilmemiş olması da ilişkilerin düzeyini göstermesi açısından dikkate değerdir.⁸ Türkiye'nin, SSCB'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Türk cumhuriyetleri ile ilişkilerinde ortak tarihî ve kültürel bağları bir avantaja çevirmek istemesi, Sovyetlerin dağılmasının Uygur ve Tibet bölgeleri düşünüldüğünde bir domino etkisi yaratacağı endişesini taşıyan Çin için bir başka rahatsızlık kaynağı olmuştur.

1990'ların ikinci yarısında Türkiye'de Çin algısının değişmeye başladığı ve bunun bir sonucu olarak Uygur meselesi ile ilgili Türkiye'nin tutumunda da görece bir değişiklik görüldüğü söylenebilir. Zira Türk dış politikasının Soğuk Savaş dönemi sonrası kapalı yapısından sıyrılıp kendi habitatında ve tarihsel olarak ilişkili olduğu coğrafyalara yönelik diplomatik açılım gerçekleştirdiği bir döneme girilmiştir. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanması, 11 Eylül saldırıları ve Asya ülkelerinin dünya ekonomisinde giderek artan ağırlığı gibi faktörler, Türkiye için Asya'ya yönelik yeni bir dış politika geliştirme gerekliliğini doğurmuştur. Çin'in BM Güvenlik Konseyi'ndeki daimi üyelik pozisyonu, ekonomisinde yakaladığı istikrarlı iki haneli büyüme trendi ve dünya ekonomisinin başlıca büyüme motoru olması, Türkiye'nin Çin ile diplomatik ve ekonomik ilişkilerine ivme kazandırma yönündeki gayretlerini arttırmasını zorunlu kılmıştır.

Öte yandan Çin, 1990'lı yıllarda Uygur bölgesinde artan huzursuzlukların kaynağı olarak sınırları ötesinde yaşayan Uygurları ve onları himaye eden

İslam ülkelerini gördüğünü çeşitli vesilelerle ifade etmeye başlamıştır. Bu süreçte Türkiye doğrudan hedef alınmamakla birlikte Türkiye'deki Uygur toplumu ve İsa Yusuf Alptekin, Sinjang Uygur bölgesinde ayrılıkçı faaliyetlere destek verdikleri ve kışkırttıkları gerekçesiyle sık sık Çinli liderlerin ve devlet medyasının hedefi olmaktadır. Bu yaklaşım, aynı zamanda Çin'in Uygur meselesini sosyal ve ekonomik boyutlarıyla bir iç güvenlik konusu olarak değerlendirdiği bir dönemin de sonuna işaret etmektedir. Çin için Uygur meselesi artık ulusal güvenliğe tehdit olarak görülen Tibet diasporası ve *Falun Gong* hareketinde olduğu gibi yabancı ülkelerin ve aktörlerin müdahil olmasıyla uluslararası bir boyut kazanmıştır. Uygurların faaliyetleri Çin istihbaratı ve dışişleri tarafından yakından takip edilmeye başlanmış; Kazakistan ve Kırgızistan gibi Orta Asya Türk cumhuriyetleri, Özbekistan, Afganistan, Pakistan gibi diğer sınır ülkeleri ve hatta Mısır, Suudi Arabistan, İran gibi Ortadoğu ülkeleri sınır güvenliği ve Uygur mültecilerle ilgili olarak sık sık Çin'in baskılarıyla karşı karşıya kalmıştır.⁹ Yitzhak Shichor'a göre Türkiye 1990'lı yılların ikinci yarısına kadar Pekin'in baskılarını ve taleplerini savuşturabilmiş ama Çin'in "Uygur meselesi" ile "Kürt meselesi"ni ilişkilendirmesi, Türkiye'nin kendi kaderini tayin hakkını Kürt halkına tanımadan aynı tutumu Uygurlar nezdinde talep edemeyeceğine dair net mesajları, Çin'i ticari bir partner olarak görmek isteyen Türkiye'yi bir tercihte bulunmak zorunda bırakmıştır.¹⁰

Türkiye'nin Çin ile ilişkilerini geliştirme gayretlerinin olumsuz sonuçları, Uygur toplumu nezdinde kaçınılmaz bir şekilde hissedilir. 1996 yılında Doğu Türkistan dernek ve vakıflarının eylemleri incelemeye tabi tutulmaya başlanır. Aynı yıl içinde Türkiye'ye sığınma talebinde

bulunan 13 Uygur aydını sınır dışı edilir. Türk vatandaşlığı için başvuruda bulunan 150 Uygur'a da olumlu cevap verilmez. 1997'de Uygur bölgesinin kuzeyinde, Gulca'da yaşanan katliamı Çin konsolosluğu önünde protesto etmek isteyen Uygurlar ve Ülkü Ocakları mensupları polis tarafından dağıtılır. Gulca Katliamı'nın yıldönümü olan Şubat 1998'de Doğu Türkistan Göçmenler Derneği'nin İstanbul Şişli'de düzenlemek istediği miting valilik tarafından engellenir. Aynı ay, TBMM'de kabul edilen bir yasa tasarısı ile Çin'den gelen Uygurlara "vatandaşlık" statüsü yerine, sadece çalışma ve ikamet hakkı tanıyan ama ordu mensubu ya da devlet memuru olmalarını engelleyen "kalıcı ikamet izni" verilmesine karar verilir. Mayıs 1998'de Çin'i ziyaret eden dönemin başbakan yardımcısı Bülent Ecevit, Sinjang'daki Müslümanların durumu ile ilgili Çinlilerin hassasiyetlerinin gözetilmesi gerektiği yönünde açıklamalar yapar.¹¹ Aralık 1998'de Mesut Yılmaz başkanlığındaki hükümet, bakanlıklara ve bürokratlara Sinjang'ın Çin toprağı olduğu ve diaspora kuruluşlarının siyasi faaliyetlerinin Çin ile ilişkileri sekteye uğrattığı, bu sebeple bakanlar dâhil devlet memurlarının Doğu Türkistan ve Uygur derneklerinin düzenlediği herhangi bir toplantı veya organizasyona katılmamaları yönünde bir genelge yayımlar.

Bu süreçte Türkiye topraklarında 20'ye yakın Uygur örgütünün bağımsızlık yanlısı propaganda amaçlı faaliyet gösterdiğini ve bunlardan üçünün Uygur bölgesine kaçak yollarla silah ve askerî mühimmat sevkiyatı yaptığını savunan Çin de Türkiye'de yaşanan süreci yakından takip etmektedir.¹² Türkiye vatandaşları Çin'e giriş çıkışlarında Çin askerî istihbaratı tarafından izlenmeye başlanır. Çin Türkiye'de rutin siyasi ve askerî istihbarat çalışmalarının ötesine geçerek Uygur

diaspora örgütlerine sızma girişimlerinde bulunur. Bu durum hâlâ Türkiye'de Uygur toplumu için en önemli sorunlardan birini teşkil etmektedir. Zira "köstebek" olduğu düşünülen ve Çin istihbaratı adına çalıştığına inanılan unsurların varlığı hem Uygur toplumunu derin bir korkuya sevk etmekte hem de Uygur örgütlerinin çalışmalarını âdeta felce uğratmaktadır.¹³

Yaşanan bu süreç, Türkiye'deki Uygur toplumunun propaganda faaliyetlerinin kaderini etkilemiştir. Türkiye artık Uygurlar için siyasi bağımsızlık ideallerini rahatça dile getirebilecekleri operasyonel bir üs olmaktan çıkmıştır. Bu sebeple de Uygur diasporası faaliyetlerini başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkeleri ve ABD'ye kaydirmiştir.

2002'den bu yana devam eden AK Parti hükümetleri döneminde Türkiye, bir yandan soydaşları olarak gördüğü Uygur toplumunu insaniyetperverlik ilkesi gereği himaye etmek bir yandan da siyasi ve ekonomik olarak yadsınamaz bir küresel güce ulaşan Çin'le ilişkilerini geliştirmek arasında oldukça hassas bir denge gözetmek durumunda kalmıştır. Zira Türkiye'nin siyasi açıdan Batı'yı dengeleme arzusu, Avrupa Birliği'ne (AB) tam üyelik hedeflerinin sekteye uğraması, ABD ile Suriye ve FETÖ gibi hususlarda yaşanan görüş ayrılıkları, ülkeye yatırım çekme ve teknoloji transferi yapma hedefleri gibi unsurlar, hem Çin'e olan bakışını hem de Doğu Türkistan meselesindeki tavrını etkilemektedir.¹⁴ Çağdaş Üngör'e göre her ne kadar ticaret hacmindeki dengesizlik ve Uygur sorunu gibi konular ilişkileri dönemsel olarak etkilese de AK Parti hükümeti yönetimindeki Türkiye'de uzun vadeli ve baskın olan eğilim, Çin'i bir rakip ya da düşman olarak değil bir ortak olarak görme şeklindedir. Bu eğilim Urumçi olayları sonrasında da açık bir şekilde gözlemlenmiştir. 2009 yılında

Urumçi’de başlayıp diğer Uygur şehirlerine de yayılan ve Han Çinliler ile Uygurlar arasında kanlı bir hesaplaşmaya dönüşen olaylar, Türk kamuoyunda da infial uyandırmış, dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Çin polisinin Uygurlara karşı tavrını “vahşet” ve yaşananları “âdeta soykırım” olarak nitelendirmişti. Ancak bu olaydan sadece bir yıl sonra, 2010’da, Çin ile ilişkilerin çok boyutlu olarak geliştirilmesini hedefleyen “stratejik iş birliği” anlaşması imzalanması, Uygur sorununun ikili ilişkilerin gidişatında belirleyici olmadığını göstermiştir.

Çin’in hem Asya-Pasifik bölgesindeki hem de küresel ölçekteki yükselişinin kaçınılmaz bir sonucu olan bu pragmatik yaklaşım¹⁵ Türkiye’de gerek Uygur toplumu nezdinde gerekse milliyetçi kesimler ve insan hakları alanında faaliyet gösteren İslami sivil toplum kuruluşları nezdinde kıyasıya eleştirilmektedir. Bu tepkinin 2015 yılında İstanbul’un en turistik semtlerinden biri olan Sultanahmet’te Koreli bir turistin Çinli zannedilerek darp edilmesi, Tophane’de sahibi Türk, aşçısı Uygur olan bir Çin restoranına taşlı sopalı saldırı düzenlenmesi gibi marjinal tezahürleri de olmuştur.¹⁶ Ancak Çağdaş Üngör’ün ortaya koyduğu gibi, Uygur bölgesindeki gelişmelerin Türkiye’de kurumsal (medya, akademi, sivil toplum) vb. mekanizmalar aracılığıyla takip edilmeyip gündeme aniden, çoğunlukla sosyal medya platformları aracılığıyla girmesi, meselenin hakkıyla değerlendirilmesi önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.¹⁷ Koreli turistin darp edilmesi olayı akabinde Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli’nin “Koreli ile Çinliyi nasıl ayırt edeceksin? İki de çekik göz.” şeklindeki sözlerinin de açıkça yansıttığı üzere, Çin ve Uygur toplumu arasında mevcut olan sorun hakkında

nesillerdir Uygur mültecilere ev sahipliği yapan Türkiye’de hâlâ ciddi bir literatür bulunmamaktadır. Bu noktada, Uygur meselesinin uzun yıllar insan hakları cephesi bir kenara bırakılarak milliyetçi idealler ve söylemlerle özdeşleşen bir mevzuya dönüştüğü, “kültürel ön yargılar, basmakalıp ve ayrımcı kategoriler” üzerinden geliştirilen Çin karşıtlığına (Sinofobi)¹⁸ katkı sağlayan bir boyuta indirildiği, bu tutumun bir sonucu olarak da tutarlı ve entelektüel bir bilgi üretimi sürecinin işleyemediği tespitini yapmak gerekmektedir.

Uygur sivil toplum önderlerinin de bu noktada kabul etmesi gereken birtakım gerçekler vardır. Özellikle Türkiye’deki Uygur diasporasının hamasetten uzak, gerçek zamanlı bilgi içeren, istatistiki ve tutarlı bilgi akışını sağlamadığı açıktır. Oysaki genel siyasi havayla ilişkili olarak zaman zaman ırkçılığa da kayan “Pantürkist” idealler ve yaklaşık 1,5 milyarlık Çin toplumunu değerleri, tercihleri, siyasi görüşleri ile bütünüyle monolitik bir yapı olarak değerlendirerek karşısına alan argümanlara sarılan Uygur ileri gelenlerinin bu tutumları, kendi davalarına fayda sağlamak bir yana zarar vermektedir. Bu durumun nedenleri incelendiğinde elbette travmatik tecrübeler, eğitilmiş ve yetişmiş insan kaynağının sınırlı olması, maddi yetersizlikler ve manevra alanını daraltan siyasi konjonktür gibi değişkenlerin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bununla birlikte Türkiye’nin Çin ile ilişkilerinde geldiği nokta dikkate alındığında, Uygur kurumlarının ve Uygur meselesini bir hak savunuculuğu olarak benimsemiş muhafazakâr ve milliyetçi çevrelerin de yeni aktörler, yeni liderler, yeni yöntemler ve yeni stratejiler belirlemeleri gerektiği muhakkaktır.

Uygur Toplumunun Sorunları ve Talepleri

Türkiye’den sığınma talep eden ilk Uygur kafilesinin Ankara’ya varışının üzerinden 66 yıl geçti. Bugün yine Uygur bölgesindeki dinî inançlara ve kültürel yaşama yönelik muazzam baskılar sebebiyle göç etme kararı alan ve Türkiye’ye gelmeye muvaffak olmuş, aralarında kanaat önderleri, “aksakallar” (din adamları), kadınlar ve çocukların olduğu yüzlerce¹⁹ Doğu Türkistanlı, kolaylaştırılmış şartlarda Türk vatandaşlığına alınma taleplerine olumlu cevap verileceği günü bekliyor. Bu beklentiyle birlikte başvuru süreçlerinden umudunu kesmiş ve pasaportunun/ vizesinin süresinin bitmesi hâlinde sınır dışı edileceği kaygısı taşıyan ve çareyi Avrupa ülkelerine sığınma talep etmekte bulan çok sayıda Uygur da bulunuyor.

BM Irkçı Ayrımcılığı Önleme Komitesi’nin Ağustos 2018’de açıkladığı üzere, Uygur bölgesinde azınlık durumunda bulunan Uygur, Kazak ve diğer unsurlara yönelik baskılar 2016’da bölge parti sekreterliğine atanan Chen Quanguo’dan sonra olağanüstü boyutlara ulaşmış durumda. Chen, BM Irkçı Ayrımcılığı Önleme Komitesi’nin raporuna göre 1 milyon civarında Uygur’un tutulduğu tahmin edilen yeniden eğitim kamplarının mimarı olarak biliniyor. Yüz yüze görüştüğümüz Uygurlara göre “her aileden en az bir kişi bu kamplarda tutuluyor.” Herhangi bir suçlama ya da gerekçe olmaksızın kamplarda alıkonulanlar siyasi doktrinasyon içerikli derslere tabi tutuluyor ve hapisane şartlarında yaşamlarını sürdürüyor. Ayrıca bu merkezlerden bazılarında darp, aç bırakılma, hücre cezası, işkence, cinsel taciz, tecavüz gibi insanlık dışı muameleler de uygulanıyor. Kamplarda esir tutulan Uygurların küçük yaşta bulunan çocukları, geride akrabaları bulunsa dahi, bu amaçla açılan yetimhanelere -yine belirsiz sürelerle alıkonulmak üzere- yerleştiriliyor. Bölgede yediden yetmişe topyekûn bir cezalandırmaya dönüşen güvenlik eksenli politikaların bir neticesi olarak da Uygur ve Kazakların yasal ya

da yasa dışı yollardan ülke sınırları dışına çıkma arayışları devam ediyor.

Çin hükümetinin yurt dışında yaşayan ve devlet güvenliğine tehdit olarak gördüğü -siyasi olarak aktif olsun olmasın- vatandaşlarını hedef alan bazı uygulamalarının dünyanın farklı ülkelerine dağılmış durumdaki Uygur toplulukları nezdinde bir korku atmosferi yarattığı da net olarak müşahade edilebiliyor. Bu noktada, Çin hükümetinin aktif olarak siyasi eylem ve propaganda faaliyetleri içerisinde olan sınır ötesi muhalif hareketleri engelleme çabasının sadece aktivistlerle sınırlı kalmadığı ve Türkiye’deki tüm Uygur toplumunu derinden etkilediği de açıkça görülüyor. Bu bağlamda Türkiye’deki farklı yaş ve öğrenci/meslek gruplarından Uygur’la yapılan görüşmelerden, memleketlerindeki yakın aile bireyleri ve akrabalarının can ve mal güvenlikleri ile tehdit edilmelerinin neredeyse cezai bir teamüle dönüştüğü anlaşılıyor. Başka bir deyişle Çin makamları çeşitli sebeplerle yurt dışında yaşadığını tespit ettiği Uygurlarla iletişime geçerek memleketlerine geri dönmeleri gerektiğini bildiriyor. Bu çağrıya uyulmadığı takdirde söz konusu kişiler en yakın aile üyelerinden başlanarak akrabalarının ve arkadaşlarının pasaportlarına el konulacağı, mal varlıklarının ellerinden alınacağı, iş yerlerinin kapatılacağı, eğitim kurumları ile ilişkilerinin kesileceği, hapis cezası verileceği ve yeniden eğitim kamplarında belirsiz sürelerle alıkonulacakları gibi tehditlerle karşı karşıya kalıyor. Türkiye’de son iki yılda görüştüğümüz tüm Uygurlar, özellikle eğitim amacıyla burada bulunanlar, istisnasız bir şekilde can güvenliklerinden emin olmadıkları için memleketlerine geri dönmeyi göze alamadıklarını belirtiyor. Bununla birlikte anne, baba ya da kardeşlerinin can güvenliği üzerinden tehdit edilen bu gençler için geri dönmek de psikolojik olarak olağanüstü yıpratıcı ve bilinmezliklerle dolu bir süreç anlamına geliyor. Zira ekserisi hem dinî eğitim hem de üniversite eğitimi için Türkiye’ye gelmiş Uygur gençlerin ortak sıkıntısı, Ağustos

2016'dan bu yana aileleri ve yakınları ile hiçbir kanaldan iletişim kuramıyor olmaları.

Türkiye'deki Uygur Toplumunun Talepleri

1. Uygur muhacirlerin doğum belgesi, aile cüzdanı ve ebeveynlerden muvafakat belgesi gibi şartlardan muaf tutularak ikamet için müracaat etmelerinin sağlanması ve müracaat süreçlerinin hızlı bir şekilde tamamlanması.
2. Göçmen merkezlerinde tutulan herhangi bir suça karışmamış muhacirlerin serbest bırakılması, bunların topluma çabuk ve kolay uyum sağlamaları için gerekli düzenlemelerin yapılması.
3. Mültecilerin denetimli serbestlik gibi güvenlik tedbirlerine tabi tutulmaksızın uzun dönemli ikamet müracaatına müsaade edilmesi.
4. Cumhurbaşkanlığı uhdesinde Uygur toplumu ile ilgili tam yetkili bir danışmanlık ofisinin kurulması ya da danışmanlık makamının ihdas edilmesi; bu ofisin/makamın Uygur bölgesindeki güncel gelişmeleri takip etme, raporlama, analiz etme ve somut çalışmaları devletin ve hükümetin ilgili karar alıcı mekanizmaları ile paylaşacak fikir ve söylem birliği geliştirilmesi noktasında başat rol oynaması.

(Doğu Türkistan Sivil Toplum Kuruluşları tarafından Cumhurbaşkanlığı'na sunulan Mart 2018 tarihli dilekçeden)

Çin'in kendi toprakları dışında da Uygur toplumu ve sivil toplum teşkilatlarını hedef alan baskılarını arttırdığına dikkat çeken Doğu Türkistan Sivil Toplum Kuruluşları Birliği Başkanı Hidayet Oğuzhan, Uygur toplumunun Türkiye'den en temel taleplerinin başında burada bulunan ve memleketlerine geri dönmelerinin can güvenliği endişesiyle artık mümkün olmadığına inanılan Uygur muhacirlerin doğum belgesi, aile cüzdanı ve ebeveynlerden muvafakat belgesi gibi şartlardan muaf tutularak ikamet için müracaat etmelerinin sağlanması ve sürecin hızlı bir şekilde tamamlanması olduğunu ifade ediyor. Buna ek olarak göçmen merkezlerinde tutulan herhangi bir suça karışmamış (ve güvenlik soruşturması süreçlerinden geçmiş) muhacirlerin serbest bırakılması, bu kişilerin topluma çabuk ve kolay entegre olmalarını sağlayacak danışmanlık süreçlerine dâhil edilmesi, denetimli serbestlik gibi güvenlik tedbirlerine tabi tutulmaksızın uzun dönemli ikamet müracaatına müsaade edilmesi de talepler arasında.

Türkiye'de istihdam, sağlık, eğitim, barınma gibi temel ihtiyaç alanlarında büyük sıkıntılarla karşı karşıya olan Uygur muhacirlerin bu sorunlarını en hızlı şekilde çözecek bir bürokratik yapılanmanın gerekliliğine de vurgu yapan Doğu Türkistan Sivil Toplum Kuruluşları Birliği'nin önerisi, Cumhurbaşkanlığı uhdesinde Uygur toplumu ile ilgili tam yetkili bir danışmanlık ofisinin kurulması ya da danışmanın atanması. Bunun Uygur bölgesindeki güncel gelişmeleri takip etme, raporlama, analiz etme ve somut çalışmaları devletin ve hükümetin ilgili karar alıcı mekanizmaları ile paylaşarak fikir ve söylem birliği geliştirilmesinde yardımcı olacağı görüşü de dile getirilen hususlar arasında.

Sonnotlar

- ¹ Mehmet Emin Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*, İstanbul: Güven Basımevi, 1952, s. 68-70.
- ² *Esir Doğu Türkistan İçin-2: İsa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıraları*, Yay. Haz. Ömer Kul, Mayıs 2007, Berikan Yayınları, s. 19.
- ³ Erkin Emet, *21. Yüzyıl Uygur Dramı: Göç*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2018, s. 24.
- ⁴ Yitzhak Shichor, *Etno-diplomacy: The Uyghur Hitch in Sino-Turkish Relations*, East West Center, 2009, s. 17.
- ⁵ Shichor, s. 16.
- ⁶ Shichor, s. 17.
- ⁷ Türkiye'de 12 Eylül 1980'de yaşanan darbeden sonra başsız kalan ve atıl duruma düşen vakfın başına 1986 yılında Mehmet Rıza Bekin gelmiştir. Mehmet Emin Buğra'nın yeğeni olan 1925 Hoten doğumlu Bekin, 1937 yılında geldiği Türkiye'de Harp Okulu'nda eğitim görmüş, topçu subayı olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'ne katılmış, Kore Savaşı'nda 1. Türk Tugayı'nda üsteğmen olarak görev almıştır. Askerî ataşelik de yapmış olan Bekin, 1977 yılında emekliliğe ayrılmasından sonra farklı ülkelerde bulunan Uygur örgütlerini bir araya getirecek toplantılar düzenlenmesine öncülük etmiştir. Bekin'in nitelikli Uygur gençlerinin yetişmesine yönelik eğitim faaliyetleri de kayda değer çalışmalardır.
- ⁸ Selçuk Çolakoğlu, "Turkey-China Relations: Rising Partnership", *Ortadoğu Analiz*, Nisan 2013, C. 5, S. 52, s. 5, <http://0-web.a.ebscohost.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=748510e1-8441-45f7-ac59-c28f2752b7c1%40sessionmgr4009>
- ⁹ Shichor, s. 23-24.
- ¹⁰ Shichor, s. 32.
- ¹¹ Selçuk Çolakoğlu, "Türkiye'nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001)", *Türk Sosyal Bilimler Derneği, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, ODTÜ, Ankara, 23 Kasım 2001; Shichor, s. 33-36.
- ¹² Shichor, s. 36.
- ¹³ Shichor, s. 33.
- ¹⁴ Çağdaş Üngör, "Türk-Çin İlişkileri: Sorun ve İmkân Alanları", 4. TÜSES Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2017, s. 1, https://www.academia.edu/35288266/Türk-Çin_İlişkileri_Sorun_ve_İmkân_Alanları
- ¹⁵ Üngör, "Türk-Çin İlişkileri...", s. 4.
- ¹⁶ "Devlet Bahçeli: Koreli ile Çinliyi nasıl ayırt edeceksin", Habertürk, 08.07.2015, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1100409-devlet-bahceli-koreli-ile-cinliyi-nasil-ayirt-edeceksin#>; "Tophane'de Çin lokantasına taşlı sopalı saldırı", 01.07.2015, *Hürriyet*, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tophanede-cin-lokantasına-tasli-sopali-saldiri-29433234>
- ¹⁷ Üngör, "Türk-Çin İlişkileri...", s. 3.
- ¹⁸ Çağdaş Üngör, "Türkiye'de Çin Karşıtlığının Dinamikleri Üzerine Bazı Düşünceler", Türkiye 2. Çin Çalışmaları Konferansı, 27 Nisan 2017, Ankara, s. 2, https://www.academia.edu/34268036/Türkiyede_Çin_Karşıtlığının_Dinamikleri_Üzerine_Bazı_Düşünceler_A_Few_Thoughts_on_the_Dynamics_of_Anti-China_Sentiment_in_Turkey_
- ¹⁹ Doğu Türkistan Sivil Toplum Kuruluşları Birliği Başkanı Hidayet Oğuzhan bu sayının en az 10.000 olduğunu ifade ediyor.

Kaynakça

- Buğra, Mehmet Emin. *Doğu Türkistan Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu*. İstanbul: Güven Basımevi, 1952.
- Çolakoğlu, Selçuk. “Turkey-China Relations: Rising Partnership”, *Ortadoğu Analiz*, Nisan 2013, C. 5, S. 52, s. 32-45, <http://0-web.a.ebscohost.com.seyhan.library.boun.edu.tr/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=748510e1-8441-45f7-ac59-c28f2752b7c1%40sessionmgr4009>
- _____. “Türkiye’nin Çin Politikası ve Uygurlar (1991-2001)”, *Türk Sosyal Bilimler Derneği*, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi, ODTÜ, Ankara, 23 Kasım 2001.
- Emet, Erkin. *21. Yüzyıl Uygur Dramı: Göç, Akçağ Yayınları*, 2018.
- Kul, Ömer. (Yay. Haz.). *Esir Doğu Türkistan İçin-2: İsa Yusuf Alptekin’in Mücadele Hatıraları*, Berikan Yayınları, 2007.
- Shichor, Yitzhak. *Ethno-diplomacy: The Uyghur Hitch in Sino-Turkish Relations*, East West Center, 2009.
- Taşçı, M. Ali (Der.). *Esir Doğu Türkistan İçin: İsa Yusuf Alptekin’in Mücadele Hatıraları*, Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi, İstanbul, 1985.
- Tuna, Amine. Doğu Türkistan’da Asimilasyon ve Ayrımcılık, İHH İnsani Yardım Vakfı, İstanbul: 2012, <https://www.ihh.org.tr/public/public/0/30/dogu-turkistanda-asimilasyon-ve-ayrimcilik.pdf>
- Üngör, Çağdaş. “Türk-Çin İlişkileri: Sorun ve İmkan Alanları”, Türkiye Sosyal Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı, 2017, https://www.academia.edu/35288266/Türk-Çin_İlişkileri_Sorun_ve_İmkan_Alanları
- _____. “Türkiye’de Çin Karşıtlığının Dinamikleri Üzerine Bazı Düşünceler”, Türkiye 2. Çin Çalışmaları Konferansı, 27 Nisan 2017, Ankara, https://www.academia.edu/34268036/Türkiyede_Çin_Karşıtlığının_Dinamikleri_Üzerine_Bazı_Düşünceler_A_Few_Thoughts_on_the_Dynamics_of_Anti-China_Sentiment_in_Turkey_
- Zan, Tao. “An Alternative Partner to the West? Turkey’s Growing Relations with China”, *Middle East Institute*, October 2013, <http://www.mei.edu/content/alternative-partner-west-turkey%E2%80%99s-growing-relations-china>
- Habertürk*. “Devlet Bahçeli: Koreli ile Çinliyi nasıl ayırt edeceksin”, 08.07.2015, <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1100409-devlet-bahceli-koreli-ile-cinliyi-nasil-ayirt-edeceksin#>
- Hürriyet*. “Tophane’de Çin lokantasına taşlı sopalı saldırı”, 01.07.2015, <http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tophanede-cin-lokantasinata-sopali-saldiri-29433234>